

НАЙМЕННІ ДАЎНІХ ГРАШОВЫХ АДЗІНАК І АДЗІНАК ВЫМЯРЭННЯ Ё ГІСТАРЫЧНЫХ ТВОРАХ ВОЛЬГІ ІПАТАВАЙ

Важным сродкам адлюстравання гістарычнага мінулага ў мастацкім творы на гістарычную тэму з'яўляецца яго мова. Для праўдзівага ўзнаўлення гістарычных падзей Вольга Іпатава звяртаецца да спецыяльных лексічных рэсурсаў, забытых і паўзабытых моўных фактаў – устарэлых слоў, якія знаходзяцца ў саставе пасіўнага слоўніка сучаснай мовы і ўжываюцца толькі з пэўнымі стылістычнымі мэтамі. Менавіта ў асноўным гэтыя лексічныя адзінкі і ўтвараюць гістарычны моўны фон, які дапамагае ствараць праўдзівыя карціны даўніны. Для рэалістычнай перадачы падзей з мінулага, канкрэтызацыі ўмоў жыцця народа пісьменніца ўводзіць у тэкст сваіх твораў найменні грашовых адзінак і адзінак вымярэння. Спынімся на іх.

Беларуская грашовая тэрміналогія XII – XVI стст. стваралася як шляхам пераемнасці, так і шляхам запазычвання асобных грашовых адзінак [1, с. 191]. Традыцыйна для дробнага гандлю ўжываліся скуркі вавёрак, куніц і іншых звяркоў. Гэтым абумоўлена выкарыстанне Вольгай Іпатавай старажытнарускіх тэрмінаў, звязаных з “футравай тэорыяй” паходжання грошай, - *куна*, *ваверыца*. Скурка куніцы была адным з самых распаўсюджаных гандлёвых прадметаў Старажытнай Русі, адсюль і найменне *куна*. Лексема *куна* амаль да XIII ст. захавалася ў славянскіх мовах у значэнні “грошы” [2, II, с. 417]. Аналагічна гістарызм *ваверыца* з'яўляецца вытворным ад слова вавёрка. З такім значэннем ужывае гэтыя найменні Вольга Іпатава: *Быў у княжым двары заморскі лекар, прывезены з Візантыі, многа кунаў плаціў яму Усяслаў, і многае ведаў вучоны лекар* [3, с. 234]. ... у ...*княжацкую казну цяклі пенязі і ваверыцы, грыўні і талеры, таму што набіраў моц гандаль іназемны...* [4, с. 41].

З назваў старадаўніх манет у гістарычных творах Вольгі Іпатавай найчасцей сустракаецца гістарызм *грыўня*, узяты, відаць, са Слоўніка І. Насовіча, паколькі ў іншых лексікаграфічных працах гэтае слова падаецца ў форме *грыўна*. Да пачатку XVI ст. *грыўна* была самай распаўсюджанай манетнай адзінкай. Найменне паходзіць ад назвы ўпрыгожання з золата або срэбра ў выглядзе абручыка, які насілі на шыі (на загрыўку) і выкарыстоўвалі ў якасці прымітыўных грошай: *Ведаюць купцы: калі хто пакрыўдзіць іх словам – заплаціць грыўню срэбрам, калі ж дойдзе справа да рукабіцця – за кожны выбіты зуб тры грыўні, за пашкоджанае цела – ажно да пяці* [5, с. 41].

Уступленне на вялікакняжацкі пасад Жыгімонта Старога (1506 – 1548) дало новы штуршок да развіцця беларускіх манет. З 1503 па 1529 гг. было выпушчана ў Вільні шмат сярэбраных паўгрошаў [6, с. 54].

Выкарыстанне Вольгай Іпатавай гістарызма *паўгрош* у аповесці “Чорная княгіня” з’яўляецца гістарычна апраўданым, паколькі асаблівую актыўнасць ён набывае менавіта ў гэты час: *Марцін сказаў: “Ведаеш, бацька ў мяне, калі п’яны, надта добры. Дае пенязі і аднойчы нават даў паўгрош”* [4, с. 241]. Гістарычна апраўданым таксама з’яўляецца выкарыстанне пісьменніцай гістарызма *талер* у гэты перыяд. Назва *талер* паходзіць ад назвы чэшскага горада Joahimstaler. “Ёхімсталеры”, або скарачана “талеры”, былі вядомы ў Заходняй Еўропе з 1518 г. У ВКЛ гэта манета бытвала ў 2-й палове XVI ст. [6, с. 310] : *Еўка дастала з кішэні талер, вортаўнік адмоўна паківаў галавой, цягнучыся да яе грудзей* [4, с. 310].

Гандаль з замежжам абумовіў з’яўленне ў грашовай тэрміналогіі ВКЛ найменняў замежных манет. Найчасцей гэта былі нямецкія *пенязі*, якія сустракаюцца ў пісьмовых помніках з XIII - XIV стст. [2, III, с. 233-234] : *Гальшка ўскоквала, твар яе чырванеў: “Скажы мне, няўжо я такая брыдка, што на мяне могуць глядзець толькі як на куфар з пенязямі?!”* [4, с. 289- 290].

У меншай ступені і больш лакальна былі распаўсюджаны *шэлег*. Лексічная адзінка *шэлег* рэгіструецца помнікамі з канца XIV ст. са значэннем “старажытная польская манета вартасцю ад 1 да 12 грошай”. Да сярэдзіны XVII ст. *шэлег* чаканілі са срэбра, а пазней – з медзі, таму ў розныя часы вартасць яго мянялася [7, с. 336-337] : ... *Трэба было ісці каля вярсты, а купіць каня Святазар не хацеў – бярог кожны шэлег для ўзнаўлення храма* [4, с. 221].

Бытавалі на тэрыторыі старажытнай Беларусі і арабскія манеты – *дырхемы*. Назва *дырхема* паходзіць ад грэчаскага слова драхма “горсть” і ўзыходзіць да часоў, калі на тэрыторыі Грэцыі грашыма служылі металічныя пруткі, прыгаршні якіх з 6 штук і складала драхму [6, с. 53]. Хоць Вольга Іпатава і не называе краіны, дзе манета была дзяржаўнай, але ўказвае на замежнае паходжанне знака : *Замежныя сярэбраныя манеты - дырхемы - Куземка бачыў неаднойчы, яны ішлі на рынку нароўні са сваімі, імі купцы расплочваліся за розныя паслугі мясцовых* [3, с. 336].

У грашова фонд дзяржавы ўваходзілі таксама візантыйскія *намісмы*. У рамане “За морам Хвалынскім” гістарызм *намісма* ўжываецца пісьменніцай для абазначэння замежнай манеты, якая бытвала на тэрыторыі тагачаснай Беларусі : *Ён [Бібо] аднекуль з лахманаў, што страшным рыззём віселі на стройным целе, дастаў тры сярэбраныя намісмы* [5, с. 62]. У творы “Залатая жрыца Ашвінаў”, калі дзеянне адбываецца на тэрыторыі Візантыі, гэта лексема ўжываецца для абазначэння дзяржаўнай візантыйскай манеты: *“У мяне ёсць конь. Калі вылучыш яго, атрымаеш залатую намісму, - сказаў грэк “* [4, с. 121].

Лексіка, звязаная з вымярэннем, мае свае асаблівасці. Сыпкія рэчывы (збожжа, соль, попел) вымяраліся часцей за ўсё не вагавымі адзінкамі, а

аб'ёмнымі, якія таксама маглі ўжывацца як адзінкі вымярэння вадкасцей [1, с. 185]. У сувязі з гэтым у групе назваў аб'ёмных мер значнае месца займаюць словы са значэннем “ёмістасць, пасудзіна”: *бярковец* “10 пудоў”, *штоф* “1/ 10 вядра”, *кварта* “1/4 гарнца, або 0, 70577 літра”. Якія ж значэнні гэтых лексічных адзінак рэалізуе Вольга Іпатава ў сваіх творах? Калі князь Усяслаў разважае пра гандлёвыя справы, то хутчэй за ўсё размова ідзе пра адзінку вымярэння, на гэта ўказвае і лексема *колькі*: ... *І мёду сёлета имат, колькі ж гэта бяркоўцаў можна прадаць у Візантыю? – думаў Усяслаў* [3, с. 233] . Калі апісваецца сцэна ў доме Марціна, то пісьменніца выкарыстоўвае лексему *штоф* як найменне пасудзіны. Аб гэтым сведчыць прыметнік *чатырохгранны*: *Выкіталцоны, з бялюткім каўнерам вакол масіўнай шыі, ён [Януш Рагойша] даставаў з шырокіх аксамітных штаноў чатырохгранны штоф і з размаху ставіў на стол* [4, с. 297]. Са значэннем “ёмістасць, посуд” ужывае аўтарка гістарызм *кварта*, калі Ірвідуб бласлаўляе маладых і выпівае за іх сямейнае шчасце напітак з глінянай *кварты*: *Ірвідуб, з палёгкай уздыхнуўшы (на князевым твары не было гневу), узяў пададзеную яму ікону святога Міколы-Угодніка і блаславіў ёю сына і нявесту... і першы падняў гліняную, з зялёным полівам, кварту з духмянай моцнай сытою* [5, с. 6]. А вось калі апавед вядзецца пра колькасць выпітага, то моўная адзінка *кварта* набывае значэнне адзінкі вымярэння вадкіх рэчываў: *Сват, мітуслівы дружыннік Заранка, пільнаваў маладога, каб той не піў моцнага, і хаця браў кварту за квартай, не п'янеў* [5, с. 7].

Значэнне своеасаблівай аб'ёмнай меры мела слова *капа* агульнаславянскага паходжання [1, с. 186] . Ужыванне яго як адзінкі падліку вядома ўжо старажытнарускай і некаторым іншым славянскім мовам. Спачатку гэта слова суадносілася са словамі “куча”, “сукупнасць”, а пасля ўжывалася як назва падліковай адзінкі з лічбавым значэннем 60 пры вымярэнні колькасці снапоў, яец, грошай. Менавіта з апошнім значэннем выкарыстоўвае яе і Вольга Іпатава: ... *Андрэй мог адразу адказаць, у якім годзе колькі сабралі дзякла, калі ўрадзіла жыта і колькі коп грошай вінны тыя ці іншыя воласці* [4, с. 266] . *Калі мне споўнілася дзесяць гадоў, ... я ўпершыню зафранціла ў камізэльцы фалендышовай лазуровага колеру і ў лісіным каўпаку, пра які ведала, што за яго калісьці было аддадзена пяць коп літоўскіх грошай* [4, с. 234] .

Такім чынам, выкарыстання Вольгай Іпатавай даўнія найменні грашовых адзінак і адзінак вымярэння дапамагаюць не толькі рэалістычна апісаць падзеі, але і стварыць моўны каларыт эпохі, адлюстравачь асаблівасці словаўжывання, суаднесці з дапамогай моўных фактаў з'явы, апісаныя ў творах, з пэўным гістарычным часам. Ужыванне іх у мастацкіх тэкстах з'яўляецца мэтазгодным, аргументаваным, адпавядае моўнай практыцы апісаных эпох.

Літаратура

1. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / А. Я. Баханькоў [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 340с.
2. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – Москва, 1962 – 1973. – Т. 1 - 4.
3. Іпатава, В. Перакат : апавяданні / В. Іпатава. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – 248 с.
4. Іпатава, В. Альгердава дзіда : раманы / В. Іпатава. – Мінск : “Беллітфонд”, 2002. – 608 с.
5. Іпатава, В. За морам Хвалынскім : аповесці і апавяданні / В. Іпатава. – Мінск : Юнацтва, 1996. – 368 с.
6. Піхура, Г. Грошы Вялікага Княства Літоўскага / Г. Піхура // Спадчына. - 2000. - № 5. – С. 52 - 58.
7. Горбачевский, Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и царства польского / Н. Горбачевский. – Вильна: тип. А. И. Зака, 1847. – XX. 393 с.